

KULTURMILJÖ
HALLAND

Gamla fängelset

Antikvarisk förundersökning inför invändig ombyggnad

Björn Ahnlund

Rapport

Slottet 3, Halmstad, Halmstads kommun

2019:4

TEXT
FOTO

Björn Ahnlund, Kulturmiljö Halland
Björn Ahnlund, Kulturmiljö Halland

DIARIENUMMER 2018:358

Inledning

Hösten 1857 invigdes länscellfängelset vid Södra vägen sedan fängelset i Halmstads slott tjänat ut. Den nya byggnaden uppfördes som en följd av en nationell reform inom fängvården vilken innebar att internerna skulle ha enskilda celler. Byggnaden fungerade som fängelse och häkte in på 1990-talet då fängelsefastigheten avyttrades. Därefter har den byggts om för bostad, kontor och hotellverksamhet. Nuvarande ägare har för avsikt att anpassa lokalerna till studentbostäder.

Följande antikvariska förundersökning syftar till att beskriva och precisera byggnadens kulturhistoriska värden och bedöma den föreslagna ombyggnadens konsekvenser för dessa värden. I rapporten framställs vidare några riktlinjer för den redan påbörjade ombyggnaden. Denna förundersökning avser att ligga till grund för en *kontrollplan för kulturovärden*, enligt PBL 10 kap 7 §, 2–3.

Objekt:	Gamla fängelset Slottet 3, Halmstad
Beställare:	Halmstadbo AB, Magnus Hörnfeldt
Antikvarisk sakkunnig:	Björn Ahnlund, Kulturmiljö Halland

Gamla fängelset inringat. ©Halmstads kommun.

Kulturhistorisk status

Detaljplanen

Det f d fängelseområdet omfattas av detaljplan P926 vilken bl a anger flera skyddsbestämmelser. I detaljplanen från 1996 har fängelsets huvudbyggnad beteckningen q¹:

Värdefull byggnad enligt PBL 3 kap 12 §. Byggnaden får inte rivas. Dess exteriör får inte förvanskas. Bygglov krävs för underhållsåtgärder. Åtgärder som berör den ursprungliga planlösningen och förändring i stommen liksom byggnadens exteriör skall föregås av samråd med antikvarisk expertis. (Vid fasadunderhåll skall fasaden målas gul).

För murarna gäller planbeteckningen q²:

Värdefull mur enligt PBL 3 kap 12 §. Muren får inte rivas. Dess exteriör får inte förvanskas. Bygglov krävs för omfärgning och underhållsåtgärder. Åtgärder som innebär förändring skall föregås av samråd med antikvarisk expertis. (Vid underhåll skall muren målas gul).

För platsen framför entrén i norr gäller vidare planbeteckningen f²:

Platsen skall utformas med hänsyn till den kulturhistoriskt värdefulla miljön.

Bebyggelseinventeringen

Cellfängelset har klass A i Bebyggelseinventeringen för Halmstads kommun (se <http://www.bebyggelseregistret.raa.se/bbr2>). Inventeringsdatum 2006-11-07.

Klass A: Objektsvärde. Nationellt intresse. Omistlig.

Bör skyddas genom PBL 8:13-14 §§ och 4:16 § (förvanskningsförbud, underhållskrav, rivningsförbud) eller såsom byggnadsminne genom KML 3 kap.

*Gamla fängelset.
Vy från sydväst.*

Beskrivning

Omgivning

Gamla cellfängelset ligger i ett område med olika länsinstitutioner mellan Södra vägen och Nissan. Närmaste granne i norr är Halmstads slott. Söderut ligger Halmstads tingsrätt och därefter det Region Hallands kontor med bl a det f d lasarettet i Halmstad. På andra sidan Södra vägen ligger f d Polishuset, idag Slottsparkens äldreboende.

Exteriör

Anläggningen omges längs Södra vägen och mot söder av en hög putsad tegelmur avfärgad i ockragult. Kraftiga portar leder in på gårdsplanen. Förutom huvudbyggnaden finns en f d verkstadslänga vilken avgränsar området åt öster. Fängelsebyggnaden utgörs av två sammanbyggda volymer i tre våningsplan där den norra delen ligger i väst-östlig riktning och den södra i nord-sydlig. Grunden är av natursten. Fasaderna är av tegel, slätputsade och guldfärgade liksom fängelsemuren. Den norra fasaden utmärker sig genom fasaddekor i form av entréparti med putsad rusticerad portal, blinderingar och konsollist vid takfoten. Fönstren sitter parvis och är av korsposttyp i den norra delen. I den södra består fönstren av välvda gluggar med utvändiga smidesgaller.

Interiör

Invändigt består byggnaden av två delar. En korridor med början från entrén, med golv av polerade marmorskivor, leder mellan dessa. I den norra delen ligger kök- och gemensamhetsutrymmen, i den södra enskilda rum med tillhörande duschrum utmed en bred korridor. De små rummen (de f d cellerna) har putsade, målade väggar och välvda tak. Mellan rummen i den södra delen liksom i cellerna ligger trägolv. De gamla celldörrarna i trä är bevarade. En gjutjärnstrappa med dekor leder upp till de övre våningarna. I lägenheterna på plan 2 och 3 finns delvis bevarad äldre och ursprunglig fast inredning i form av en kakelugn, spegeldörrar och profilerade foder och lister.

*Korridoren
mellan norra och
södra delen.*

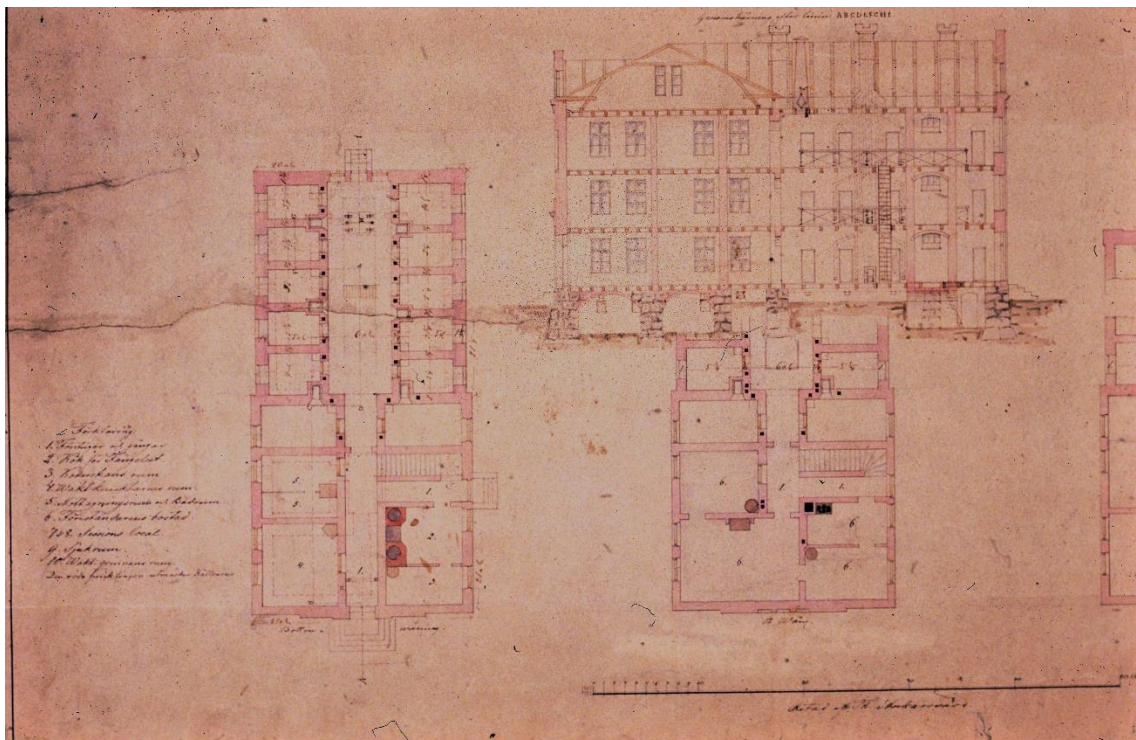
*Färdigställt rum
i en av de gamla
cellerna.*

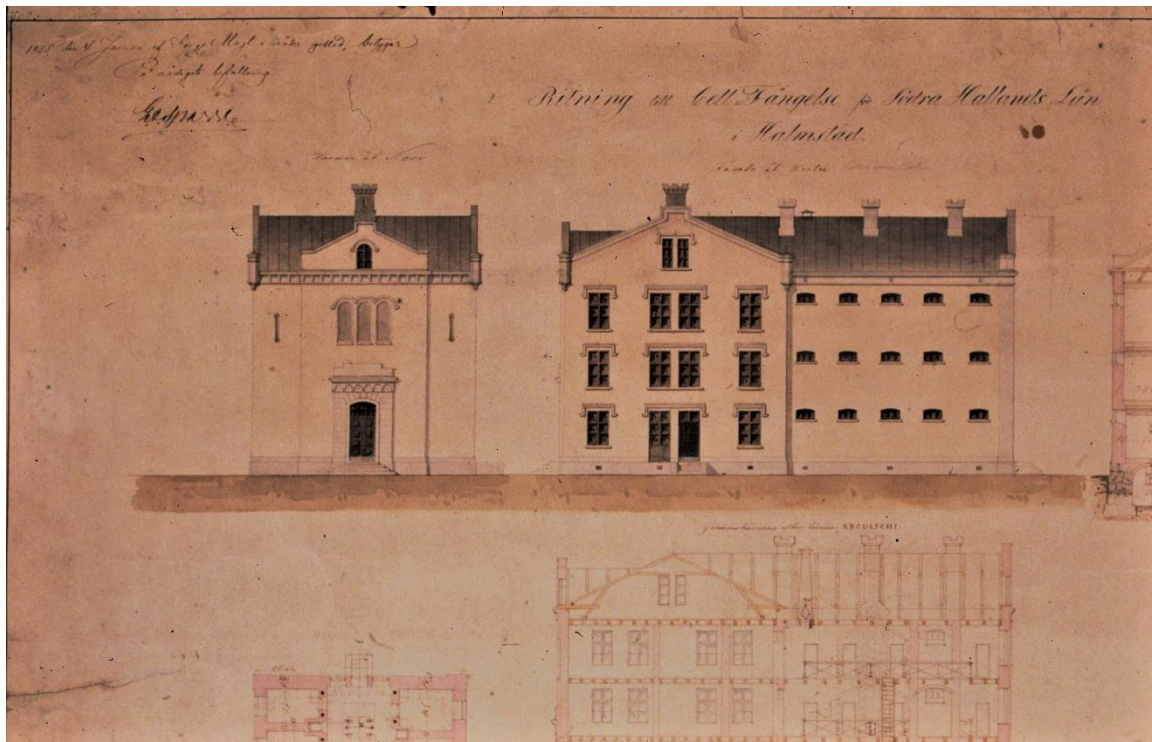
Historik

Fängelset, den s k Gula Briggen, uppfördes mellan 1855 och 1857 såsom läns cellfängelse för södra Halland. Anstalten ersatte Hallands länshäkte, vilken låg i Halmstads slotts norra flygel. Arkitekten C F Hjelm (1793–1858), som var fortifikationsofficer och intendent vid styrelsen över landets fängelser och arbetsinrättningar, har ritat flertalet av landets länsfängelser.

Bakgrunden till det omfattande fängelsebyggandet i mitten av 1800-talet var 1844 års riksdagsbeslut om att varje län skulle inrätta ett cellfängelse. Cellsystemet var en stor reform i upplysningens anda där kroppsstraffen ersattes med straff för "själen" och innebar att internerna fick en något drägligare och mer inrutad tillvaro. Istället för att vara inlåst tillsammans med andra fångar av olika kategorier skulle fången nu hållas isolerad i enrum och samvaro med övriga fångar i möjligaste mån undvikas. Grundtanken, som byggde på det s k Philadelphiasystemet var att fången i sin ensamhet skulle drabbas av självrannsakan och ånger. Detta system kombinerades i Sverige med det s k Auburnsystemet som innebar att de intagna hölls i celler om natten men fick arbeta och umgås med andra fångar på dagtid. För utomhusvistelse byggdes de typiska halvcirkelformade rastgårdarna, där de intagna vistades en i taget i "fårtbitar" avskilda med murar. En sådan rastgård till Gula Briggen fanns ursprungligen söder om byggnaden.

Det nya cellfängelset var vid tiden, näst efter slottet och kyrkan, Halmstads största byggnad. Arbetet hade letts av den dåvarande murargesällen N M Hultgren. Fängelsets förste chef var f d kaptenen C F Georgii. Sammanlagt fanns 34 celler i den nyuppförda byggnaden, som hade kostat ca 60.000 riksdaler att uppföra. Till en början fanns endast de sex fångar som överförts från slottsfängelset och beläggningen tycks överlag ha varit mycket ojämn. Ibland vistades endast två fångar i fängelset.

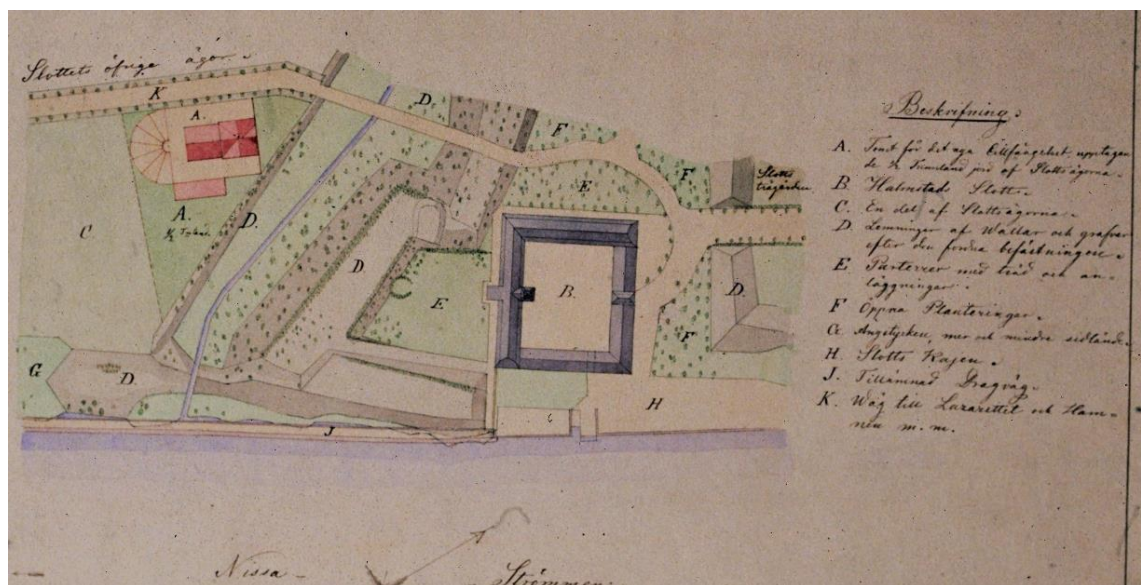

Denna och föregående sida: Utsnitt av nybyggnadsritning ritad av T.h. Ankarsvård undertecknad av C F Hjelm, Stockholm den 29 september 1854 och gillad av Kongl Majt den 4 januari 1855. Notera att den västra fasaden har bytt plats med den östra på den färdigställda byggnaden.

Carl Fredrik Hjelms ritningar visar en byggnad i tre våningar med en T-formad plan där administrationsdelen ligger i en vinkelställd länga. Cellavdelningen har loftgångar i tre etage med ett öppet ljusschakt i mitten. Fasadarkitekturen utstrålar senempir med vissa medeltidsinspirerade inslag såsom kreneleringar och tureller samt dekorativa skorstenar. Arkitekten har använt sin egen typritning och anpassat denna efter behov till platsen. Den norra gaveln på Halmstadsfängelset är t ex närmast identisk med entrésidan till det bevarade kronohäktet på Långholmen.

Bortsett från de enskilda cellerna tycks fängelseinstitutionen ej ha förändrats särskilt mycket i Halmstad under de första decennierna. På grund av tidens straffskalor, där även mycket ringa brott ledde till fängelsestraff, blev fängelsekunderna en brokig blandning av män och kvinnor, livstidsdömda, bettlare, hästjuvar och dagdrivare. Härtill kom ibland även rena fattigvårdsfall såsom mödrar med minderåriga barn. Även stadens "egna" fångar, förutom fyllerister, vilka tidigare inhysts i rådhuset hamnade nu på "Gula briggen".

Belysning fanns ej i cellerna men kunde medges om fången själv svarade för kostnaden. Hygien var mycket bristfällig och vägglöss var vanligt. Smärre disciplinförseelser kunde leda till isolering. En intagen anklagades för att ha svurit åt fängelsedirektören samt ha ritat på cellväggen. För detta ålades honom två dygn i "mörk arrest". I dessa ärenden och i brottmålsärenden bestämde Kungliga befallningshavaren, dvs. landshövdingen, det slutgiltiga straffet, vilket då ofta mildrades i strid mot fängelseledningen. Fängelsesäkerheten kunde också diskuteras. Tidigt förekom rymningar från anstalten. En fånge hade t ex lyckats komma åt sina civila kläder, "raskt bytt om och sedan lugnt spatserat ut i staden".

Utsnitt av "Plankarta öfver Halmstads slott och dess omgifning med utsatt tomt för nytt Cell-fängelse", undertecknad C F Hjelm, Stockholm den 29 september 1854.

Regelbunden sysselsättning saknades till en början även för de som var dömda till straffarbete. Efterhand tillkom viss undervisning i läsning och skrivning liksom handslöjd och ett litet bibliotek med böcker och några tidskrifter anskaffades. Arbete mot viss lön förekom även, såsom att binda fisknät, utreda drev och tömma latrinerna.

Förutom fängelsedirektören, senare kallad fängelseförståndare, arbetade och även bodde personal inom fängelsemurarna. Enligt stadsfullmäktiges protokoll 11/8 1887 inhyste cellfängelset följande invånare: "Direktören Gustaf Norrman, Vaktmästaren Per Larsson Kjellström, Vaktqvinnan Petronella Kristensdotter, Vaktkonstapeln Julius Wilhelm Ahlberg, Konstapeln Carl Johan Stjernström."

Den siste föreståndaren med tjänstebostad i fängelset var Gustaf Thunström som var chef 1946-57.

Cellstraffen med isolering försvann successivt under 1900-talet och avskaffades helt 1946. Fångarna blev nu endast inlåsta på natten men kunde umgås med medinternerna och personal på dagarna.

Länscellfängelset upphörde som fängelse 1990 och ersattes av Anstalten i Halmstad. Anläggningen såldes först till Kurts väktarbolag som inredde byggnaderna för kontor och bostad. Under senare år har anläggningen använts för hotellverksamhet.

Ombyggnader

Cellfängelset moderniserades successivt under 1900-talet. Avlopp och sanitetsutrustning installerades t ex i etapper fram till 1960-talet.

I början av 1950-talet skedde en stor ombyggnad då loftgångarna och det öppna ljusschaktet i mitten ersattes av genomgående bjälklag och en inbyggd trappa. I ekonomi- och personaldelen ändrades delar av planlösningen. Utvändigt togs den halvcirkelformade rastgården

bort samtidigt som muren söderut revs när utegården utökades. Enligt ritningarna från 1953 planerade man även att byta fönster och förstora fönsteröppningarna till cellerna men detta genomfördes aldrig.

En större renovering genomfördes på 1990-talet i samband med den nya verksamheten. Celldelen inreddes för boende. Öppningar togs upp mellan cellerna då vissa rum gjordes om till duschrum. Celldörrarna behölls på plan 1 och 2. På tredje våningen togs väggar bort mellan cellerna och celldörrarna ersattes med moderna dörrar. Vidare moderniserades bostads- och ekonomidelen. Nya ytskikt och färgsättning utfördes liksom ny ventilation mm. Exteriört putsades fasaden om med hydrauliskt kalkbruk och målades med Serpo kalkfärg, kulör NCS Y250. (Portalen NCS Y002). Mot öster byggdes ett hisstorn och mot södra gaveln en brandtrappa i galvat stål. Portarna mot norr liksom dörrarna mot söder nyttillverkades med liknande utseende som de befintliga. Träfönster och dörrar målades med linoljefärg i kulör NCS 7030-Y90R och gjutjärnsfönstren i kulör NCS 7010-B10G. För fasadarbetena utgick byggnadsvårdsbidrag för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse från länsstyrelsen.

Kulturhistoriskt värde

En antikvarisk förundersökning ska tydliggöra byggnadens kulturvärden, kvaliteter och karaktärsegenskaper samt identifiera vilka företeelser som är värdebärare. Här beskrivs de viktigaste kulturhistoriska värdekriterierna.

Samhällshistoriskt värde

Byggnaden speglar den nya fängelsetyp som, efter internationella förebilder, byggdes runt om i landet från 1840-talet och framåt och vilken fick stor betydelse för fångvården under 18- och 1900-talet. Liksom övriga nya länscellfängelser uppfördes Halmstadsanstalten i residensstaden.

Arkitekturhistoriskt värde

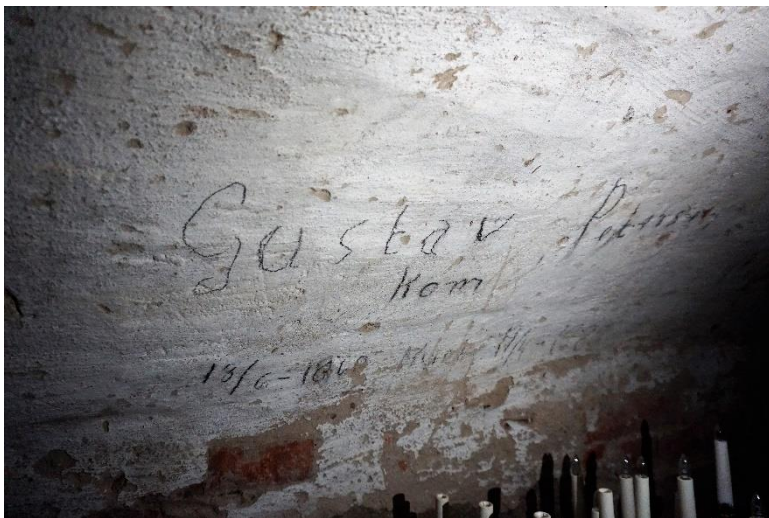
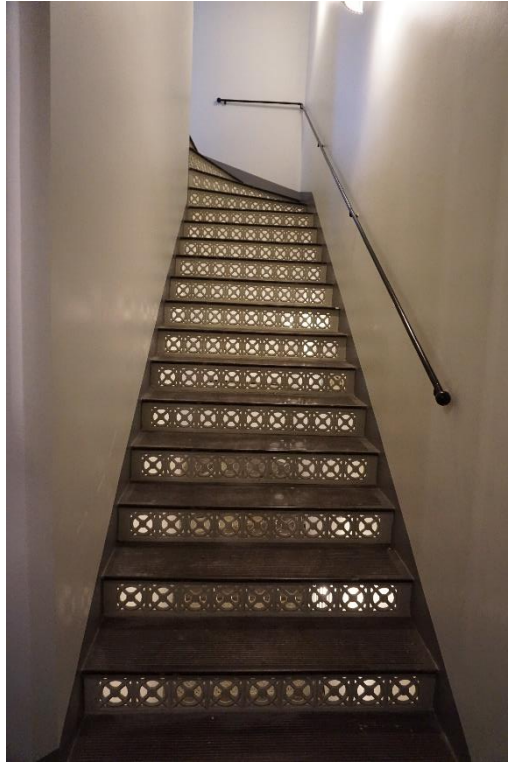
Cellfängelset är uppfört efter typritningar av "fängelsearkitekten" C F Hjelm, vilken ritade ett flertal likande anläggningar. Byggnaden har stora likheter med bl a Långholmens fängelse. Den avskalade fängelsearkitekturen har tidstypiska drag av senempir och nygotik.

Byggnadshistoriskt värde

Byggnaden är uppförd med sin tids ofta hantverksmässiga byggnadsteknik där det mesta platsbyggdes med sten, tegel, trä och kalkbruk. De extra tjocka murarna är typiska element.

Arkitektoniskt värde/pedagogiskt värde

Cellfängelset har ett kraftfullt arkitektoniskt uttryck med få men tydliga utsmyckande detaljer. Arkitekturen speglar byggnadens inre funktion där de små cellfönstren och murarna tydliggör att det handlar om ett fängelse.

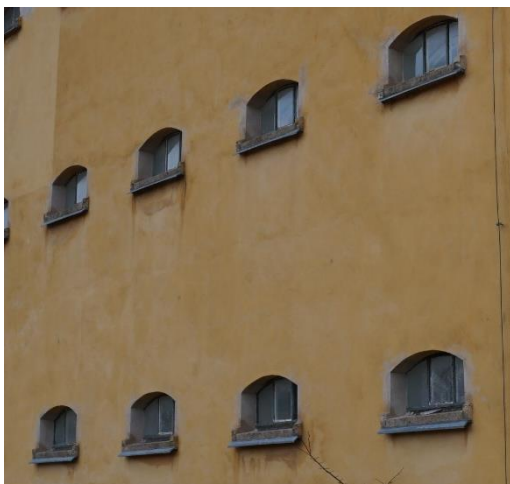
Ursprungliga byggnadsdelar och autentiska spår utgör påtagliga fysiska vittnesbörd om fängelsets historia och konstituerar en stor del av dess kulturhistoriska värde.

Ovan: Celldörr, t h gjutjärnstrappa.

T v: Inskription av fånge i källarvalv.

Nedan t v: Cellfönster mot väster

Nedan t h: Kakelugn, spegeldörrar och snickerier i fängelsedirektörens lägenhet.

Autenticitetsvärde/patina

Byggnadens exteriör och murarna är till största del intakt sedan byggnadstiden. Invändigt finns ursprungliga värdebärande delar såsom celler och celldörrar, gjutjärnstrappa, fast inredning i lägenhet och källarvalv med ursprungligt ytskikt.

Identitetsskapande värde

Kallad "Gula briggen" har byggnaden varit känd och okänd sedan lång tid av både fängelsekunder och ortsbor. Idag framstår den även som ett tydligt exempel på hur en gammal sliten byggnad kan få en ny funktion.

Miljöskapande värde

Anläggningens läge söder om slottet, intill länsinstitutionerna utmed Södra vägen, är en avgörande faktor för stadsbilden på söder.

Föreslagna åtgärder

Pågående bygglovsärende avser ombyggnad samt ändrad användning av larmcentral till studentbostäder samt underhållsåtgärder på fasad. Förslaget innebär att 7 st studentlägenheter inreds på plan 3. Enligt bygglovhandling daterad 2018-06-19 ska trappa och trapphus i den södra delen rivas och bjälklag sättas igen. På plan 3 ska WC/duschrum byggas i hallen mellan de f d cellerna.

Konsekvensbeskrivning

I en antikvarisk förundersökning inför kontrollplan skall ingå en konsekvensbeskrivning. Av den ska framgå hur man avser att tillgodose varsamhetskrav och skyddsbestämmelser.

Konsekvensbeskrivningen är baserad på ovan nämnda bygglovhandling samt besiktningar på plats i samband med bygglovremiss 2018 samt i januari 2019. Vid det senare besiktningstillfället var trapphus redan rivet och ombyggnaden av plan 3 påbörjad.

Åtgärd 1

Rivning av trappa och trapphus i södra byggnadsdelen.

Antikvarisk bedömning

Trappa och trapphus tillkom i samband med ombyggnaden på 1950-talet då den öppna ljusgården byggdes igen. Denna ombyggnad förvanskade den ursprungliga planlösningen och upplevelsen av det ursprungliga rummet och cellsystemet. Det nu borttagna trapphuset hade mycket begränsat kulturhistoriskt värde. Ur antikvarisk synvinkel har vi ingen invändning mot förslaget. På plan 1 och 2 återfår man mer av den ursprungliga öppna planlösningen, vilket är positivt.

Trapphuset i celldelen före och efter borttagning.

Åtgärd 2

WC/Duschrum installeras på plan 3. Förslaget innebär i södra delen att nya väggar uppförs utanför befintliga väggar mot hallen mellan rummen. Nya väggar uppförs även inåt rummen. I befintliga väggar görs inga ingrepp. Vidare innebär åtgärden att bjälklag öppnas och schakt tas upp för avloppsrör.

Antikvarisk bedömning

Åtgärden får som följd att utrymmet mellan rummen minskas till en smal korridor. Fönstren i södra gaveln blir därmed delvis skymda. Plan 3 är sedan tidigare starkast förändrad av våningarna sedan man förutom tidigare förändringar även slagit ut fyra av väggarna mellan cellerna. På grund av de tidigare ombyggnaderna är den ursprungliga utformningen och karaktäristiska planformen redan kraftigt förändrad. Även om det hade varit en fördel om korridoren haft kvar sin gamla volym innebär de föreslagna förändringarna ingen större inverkan på det kulturhistoriska värdet och bedömningen är därmed att dessa kan godtas ur antikvarisk synpunkt. Spår av äldre bjälklagskonstruktion bör så långt möjligt bevaras och dokumenteras.

Pågående arbeten på plan 3. Th en profilerad träkonsol i bjälklaget visar den tidigare loftgångens konstruktion.

3 Åtgärd

Underhållsåtgärder fasad.

Antikvarisk bedömning

Byggnadernas fasader liksom murarna är i behov av underhåll. Ytputsen på murarna mot gården har t ex släppt i stora sjok. Kulturmiljö Halland har ej tagit del av något åtgärdsprogram avseende fasadunderhåll, vilket i så fall behöver tas fram. Följande riktlinjer bör härvid följas:

Fasader ses över och mindre skador lagas. I övrigt bör dessa tvättas och avfärgas. Det är viktigt att antikvariskt riktiga material och metoder används. Putsningarna ska göras med hydrauliskt kalkbruk och avfärgning med traditionell kalkfärg eller kalkfärg våt. Kulör ska vara lika befintlig. Den tidigare inskriptionen i norra portalen bör vidare rekonstrueras: MDCCCLVIII (årtalet 1858 i romerska siffror).

Befintliga fönster renoveras och kittas. Eventuella rötskador repareras med friskt virke. De rötskadade fönstren i takkuporna behöver dock troligen bytas. Tätningslister ses över. Fönster målas med linoljefärg i befintlig kulör.

4 Åtgärd

En ny dörr i glas/aluminium har satts in i fasaden mot väster istället för en äldre, slutna trädörr.

Antikvarisk bedömning

Den nya dörren är ej anpassad till byggnadens fasadarkitektur. Exteriör förändring skall enligt planen föregås av samråd med antikvarisk expertis, vilket inte skett. En ny tillverkad dörr ska ansluta till byggnadens arkitektur och kulturhistoriska status. Alternativt återställs den gamla trädörren.

Nyinsatt glasdörr i västra fasaden.

Sakkunnig kontroll av kulturvärden

En sakkunnig kontroll av kulturvärden bör utföras. Denna bör i första hand avse åtgärder som berör fasad, fönster och murar. En antikvarisk kontrollplan bör upprättas, vilken ska lämnas senast vid tekniskt samråd.

Källor

Arkiv

Riksarkivet	<i>Ritningar 1854</i>
Halmstads kommun, Kommunarkivet	<i>Ritningar</i>
Lokalhistorisk databas	<i>Stadsfullmäktigeprotokoll</i>

Övriga källor

Halmstads läns cellfängelse, Föreningen Gamla Halmstads årsbok, Föreningen Gamla Halmstad, Halmstad, 1967,

Bevara Halmstad, Förslag till bevarandeplan för Halmstad, Stadsarkitektkontoret 1985

Bebyggelseregistret, <http://www.bebyggelseregistret.raa.se/bbr2/>

Wikipedia, https://sv.wikipedia.org/wiki/Carl_Fredrik_Hjelm

Fotografier

Samtliga foton av Björn Ahnlund. Fotografierna är tagna i digitalt format och förvaras i Kulturmiljö Hallands arkiv, film nr 2019:12

Postadress: Bastionsgatan 3 | 302 43 Halmstad | Tel: 035-19 26 00
E-post: kansli@kulturmiljohalland.se | Hemsida: www.kulturmiljohalland.se